

LITTERATUR

KRISTENDOM, KULTUR OCH POLITIK¹

Av docenten GUNNAR HECKSCHER, Uppsala

Ur många synpunkter måste det anses förmätet av en okyrklig lekman att presentera ett herdabrev för Svensk Tidskrifts läsekrets. När det likväl sker i fråga om den nyinvide Västerås-biskopens, ligger motiveringen däri, att detta herdabrev, vid sidan av åtskilligt som huvudsakligen angår kyrkan och dess prästerskap och i varje fall icke bör bedömas av någon annan, även så starkt fått sin prägel av nutidens allmänna världshistoriska läge. Rec. kan ej avgöra, huruvida detta är vanligt eller icke, men oavsett detta böra kyrkans inlägg i den allmänna diskussionen beaktas även utanför de kyrkliga kretsarna.

Biskop Cullberg ansluter därvidlag i huvudsak sin framställning till två sinsemellan nära sammanhängande problem: den nya hedenomens landvinningar inom »kristenheten» och förhållandet mellan kristendom och demokrati. I det förra avseendet är han välgörande uppriktig och helt fri från omotiverad optimism. »Sanningen är den, att 'den kristna kulturen' numera är föga mer än ett tomt ord. Intet land har längre någon kristen kultur, inte heller vårt land. Vi tära på arvet från fäderna...» »Måhända skola de viktigaste missionsfälten i en nära framtid icke heta Afrika, Indien eller Kina, utan Ryssland, Tyskland och Sverige.» Inomvärldsligheten och relativismen känneteckna dagens Europa; det förra innebär med förf:s terminologi, att endast sinnevärlden betraktas som verklig, under det att man tidigare, inom såväl idealismen som kristendomen, föreställt sig en översinnlig värld eller en idévärld, vilken vore verklig men ej kunde uppfattas av mänskliga sinnesorgan. Att de, som från början kämpade för en sådan »verklighetssyn» och mot kristendomen, gjorde det av de mest människovänliga motiv, förnekas icke; men följderna ha blivit helt andra än de beräknade:

»Gud sköts åt sidan, för att människan helt skulle komma till sin rätt. Och himmelen sköts bort, för att jorden riktigt skulle bli människans hem. Det kan tyckas vara en ödets ironi, att samma människor, som lade jorden under sig, oemotståndligt skulle dragas mot det under-mänskliga, animala. Och dock är det icke svårt att däri se en bister konsekvens. Inomvärldsligheten blev till en omåttlig stimulans för makthungern, relativismen avlägsnade alla moraliska hämningar. Och så blev människan det, som hon enligt teorien skulle vara: ett stycke natur, skådeplatsen för blinda drifters lek. Tekniken, som var avsedd att bli hennes tjänare vid världserövringen, blev

¹ JOHN CULLBERG: *Herdabrev till Västerås stift*. Pris kr. 3: 50. Diakonistyrelsens förlag. Sthlm 1940.

hennes stränge herre, som ledde henne, dit hon inte ville. Samma snillekraft, som lärde människan bruka det stoltaste av tidens redskap, flygmaskinen, nödgade henne även att pröva grottmänniskans tillvaro i bombsäkra skyddsrum» (sid. 109).

Detta, menar biskop Cullberg, har skett därför att de kulturella och etiska krav som kristendomen uppställde, och vilka människan visserligen aldrig till fullo motsvarat, nu helt bortfallit, varigenom varje hämsko på egoismen avlägsnats. Men helt utan religion kunna människorna icke leva: »Det går oundvikligen så, att den tomma gudatronen i folkens och de enskildas liv återbesättes... Kyrkan står ansikte mot ansikte med en ny hedendom, som är så mycket besvärligare än den gamla, därför att den har ett kristet förgånget och nu målmedvetet och energiskt söker frigöra sig från detta sitt förgångna.» Dessa nya, hedniska religioner (eller religionssurrogat), bland vilka fascism, nationalsocialism och kommunism äro de viktigaste, kalla sig visserligen icke själva för religiösa åskådningar och giva sig rentav i någon utsträckning sken av att lämna ett visst utrymme för kristendom hos sina anhängare, men särskilt i sin inställning till ungdomens fostran röja de sin religiösa art. Och förf. fortsätter med att sätta in dem i deras religionshistoriska sammanhang, för att till slut sammanfatta sina resultat: »Så stiga ur historiens dimmor de nya totalitära folk- och statsreligionerna fram för vår blick, imponerande eller skrämmande, beroende på hur man ser saken. Ett är visst: de kunna icke lämna oss likgiltiga. Det är på den fronten som Västerlandets andliga öde till sist skall avgöras.»

De totalitära statsreligionerna framstå således i nutiden som kristendomens främsta motståndare. Men därav följer icke, att kristendomen kan låta spänna sig för demokratiens stridsvagn. Demokratien har visserligen, liksom folkrätten och mycket annat i vad som modernt kallas »liberal-kapitalistisk degeneration» (för ett par år sedan hette det »liberal-marxistisk», vilket onekligen gav ännu mindre mening), sin rot i kristendomen, och biskop Cullberg erkänner den i princip: »En gång skall demokratien återuppstå, i ädlare och starkare gestalt. Ty den representerar dock oförgängliga värden.» Men de *nutida* demokratierna ha »skurit av förbindelsen med de kristna livsmakter, på vilka deras existens från begynnelsen var uppbyggd. Därmed har i själva verket deras livsnerv avklippts... Det hör med till kyrkans uppgift att in i det sista söka tvinga den sekulariserade demokratien till självbesinning. Men jag erkänner, att jag har svårt att tro på mer än en tillfällig framgång för slika strävanden. Skadan sitter för djupt — så djupt, att den icke lär kunna hävas utan en oändligt smärtsam operation.» Demokratien har förrått kristendomen, för övrigt samtidigt med att den har förrått personlighetstanken och hemfallit åt den kollektivism, varur diktaturen vuxit fram som en ofrånkomlig konsekvens. Men kyrkans uppgifter stå över de politiska. Den »skall vara redo att tjäna sin Herre och sitt folk i *varje* situation och inom ramen av *varje* samhällsskick», så länge dess frihet att förkunna evangeliet om

Litteratur

Kristus lämnas helt obeskuren. Liksom kyrkan varit lojal mot den sekulariserade demokratien, måste hon visa samma lojalitet mot en sekulariserad diktatur, så länge den icke vill använda henne som statens ombud eller propagandacentral »i livsåskådningsfrågor». Att det likväl är föga sannolikt att diktaturen beviljar henne en sådan frihet, framgår av förf:s ovan anförda resonemang om »de totalitära statsreligionerna», och därom är han utan tvekan fullt medveten; det är blott av principiella skäl han håller fast vid att kyrkan icke kan kämpa för något annat än en kristen åskådning. Kristendomen får ej »anpassas» efter någon inomvärldslig-relativistisk »verklighetssyn».

Det är icke särdeles mycket att »utifrån» invända mot hela detta resonemang. Biskop Cullberg är som sagt icke särdeles optimistisk, och ett och annat tyder måhända på att han målat framtiden i väl mörka färger. Å andra sidan låter det sig lika väl tänkas att han ser klart; det gångna årets händelser lämna icke utrymme för alltför stora förhoppningar om en europeisk självbesinning. Att »Europas nyordning», om den ostört får genomföras, bland annat kommer att driva kristendomen ur vår världsdel eller ned i katakomberna skall heller ej bestridas. Ett par randanmärkningar må dock göras.

Det är icke helt rättvist att säga att de nutida demokratierna skurit av banden med kristendomens livsmakter. De ha förnekat kristendomen, men de ha icke kunnat frigöra sig därifrån (ehuru viljan knappast saknats). Kristendomen är icke blott en bekännelsekyrka, den är även ofrånkomligen en kulturmak, som verkat och verkar tillsammans med andra, och som utan tvekan betytt och betyder mera än någon annan faktor i de senaste tvåtusen årens historia. Kristendomen har lånat från hellenismens kulturuppfattning, men den har även varit nyskapande, och framför allt har den spritt sitt ferment i ojämeförligt vidare kretsar än någon annan åskådning. Begrepp sådana som samvete, upoffring, osjälviskhet, barmhärtighet, moraliskt mod, hederlighet, lojalitet o. s. v. ha undantagslöst förmedlats till oss genom kristendomen, deras första ursprung må sedan vara att söka var som helst. Så länge de ej helt utrotats, äro banden med kristendomen ej avklippta. Överhuvud taget frågar man sig ibland, om icke skillnaden i läget nu och för hundra år sedan till stor del består i, att man då accepterade kristendomen såsom något självklart, under det att man nu ej vågar (eller vill) kalla sig kristen utan att ha en personlig upplevelse att bygga på. Skillnaden är sannerligen ej betydelselös, den betecknar tvärtom för kristendomen ett stort steg tillbaka; men den får heller ej överdrivas.

Därmed sammanhänger också ett annat svårt problem, vilket biskop Cullberg blott i förbigående vidrör. Kristendomens och kyrkans religiösa uppgifter äro de primära, men icke de enda. Även kulturuppgifterna äro viktiga nog, i den mån de icke stå i vägen för vad som är än viktigare. Nu finnas i nutidens samhällen många, som kämpa för sådant som tillhör även den kristna kulturen men med eller mot sin vilja äro religionslösa. Och lika visst som det är att kristen-

domen på det religiösa området ej kan veta av någon »anpassning», lika visst är det också att den som kulturmaktt måste finna sig i andra förutsättningar. Det låg dock något berättigat i renässansens och upplysningens kritik mot kyrkan, om också ej i deras utfall mot kristendomen, för kulturfientlighet. Kyrkan måste kunna samarbeta även med icke-kristna åskådningar och personer, och samarbeta utan övermod, på likställighetens grund och inom samhällsordningens ram. Biskop Cullberg är medveten härom: han framhåller »vikten av att kyrkans män bevara personlig och ideell kontakt med de riktningar, som nu kämpa för frihetens och personlighetens rätt i samfundslivet». Men det är icke alldeles lätt att omsätta tanken i praktiken, och därvidlag ger han inga närmare anvisningar, om man icke skall uppdraga en analogi med vad han i annat sammanhang säger om prästerna och psykiatrikerna: att prästerna böra kunna tillräckligt mycket psykiatri för att icke uppmuntra religionsgrubbel och läkarna tillräckligt mycket religionspsykologi för att förstå att icke alla religiösa konflikter äro att betrakta som patologiska tillstånd.

Det sagda må från lekmannens synpunkt vara nog. Många, som förut hyst ganska ringa vördnad för kyrka och kristendom, vänta sig nu underverk därifrån. Kyrkan har tillfällen, som den icke haft på länge, men den har också ett ur alla synpunkter större ansvar än någonsin. Dess ställning i världen är icke blott svår, den är även oklar. Det må vara tillåtet att spinna vidare på en liknelse, som biskop Cullberg ofta använder: kyrkan är en ringa budbärare med en stor Herres brev. Han kommer fram till adressaten, men finner honom tillsammans med goda grannar inbegripen i försvar mot ett rövarband. Skall budbäraren stå vid sidan av vägen och vänta på stridens utgång, eller skall han med sin egen svaga kraft skynda till hjälp, så att han kan få tillfälle att lämna fram brevet från sin höge och mäktige Herre?

»NORDISK GEMENSKAP»

Av professorn vid handelshögskolan i Bergen ROBERT KRISTENSSON

Den nordiska gemenskapstanken är gammal, men den tycks under de allra senaste årtiondena ha mognat på ett alltmera realistiskt sätt. Särskilt ha väl det senaste årets händelser kraftigt påverkat gemenskapstanken. Denna inverkan går dock i två riktningar: å ena sidan ha många väckts till en klar insikt om den praktiska önskvärdheten av tankens realiserande, å andra sidan torde hos mången ännu större tvivel uppstått om möjligheterna härför. Under dessa förhållanden får man hälsa med glädje det arbete om »Nordisk gemenskap» (K. F:s förlag, Stockholm) som nyligen utkommit på föreningarna Nordens initiativ. Arbetet ger frågan om den nordiska gemenskapen ett historiskt perspektiv och en mångsidig, sakkunnig belysning inom olika områden av det kulturella livet i Norden.

Verket är icke upplagt efter strängt enhetliga synpunkter och de olika författarna ha fått fritt utveckla sina tankar om problemen. Värderingar och omdömen äro därför, som naturligt är, i viss mån subjektivt färgade. Dock kan man spåra vissa allmänna grundidéer, tron på vissa andliga ideal. Arbetets redaktör fil. d:r *Karl Petander* har i förordet formulerat det så, att arbetet vill visa huru Nordens folk under historiens gång kommit att allt bättre förstå varandra andligen och »förenas i uppfattningen om vissa stora ideal eller uppgifter». »Dessa ideal utgöra till sist ingenting mindre än tron på folkens kallelse att fredligt och i samförstånd tjäna varandra under rättens, frihetens och självstyrelsens ledstjärnor.» I arbetet spåras även den realistiska uppfattningen, att förverkligandet av dessa idéer måste kräva ett intensifierat, praktiskt samarbete mellan Nordens folk. Men den nordiska gemenskapen har även ett annat, större mål, som i förordet understrykes: »Norden utgör en stor mänsklig frihetssyntes, som världen just nu behöver som ett föredöme och som en väg till en bättre tingens ordning. Och det synes vara det i Norden nu levande släktledets stora kungstanke att klart fatta denna idé och göra den till en alltmer övergripande och bestämmande verklighet. Härför kräves emellertid en frigörelse från parti- och småsinnets liksom från en trängsint och vanebunden nordisk partikularism. Men härför kräves även en ökad och fördjupad insikt i Nordens liv och historia, en nordisk självbesinning, som för mäles med en stark nordisk samkänsla och en ny nordisk helhets-syn. Denna bok vill i sin mån verka i denna riktning.»

I den första uppsatsen ger professor *Sven Tunberg* en intressant historisk översikt över: »De nordiska folkens gemensamma öden.» För alla dem som tidigare läst de nordiska folkens politiska historia som svensk, norsk, dansk eller finsk innebär grupperingen av det historiska materialet under denna nya synpunkt ett mycket stort intresse. Det är fara värt att den vanliga historieläsningen genom sina många, kanske ensidiga skildringar av krig och stridigheter mellan de nordiska folken alltför mycket undanskymmer den betydelsefulla gemenskapssynpunkt, som Tunberg här anlägger. Man får av Tunbergs artikel veta många intressanta, för de flesta kanske okända eller bortglömda fakta, som t. ex. att »redan i gryningen av sin historia kunde Norden skönja möjlighörandet av sin politiska enhet». Under vikingatidens ofta gemensamma strider och äventyr var samhörighetskänslan mycket stark. Medeltiden blev dock i speciell mening en skandinavismens period. Efter en mängd dynastiska strider, under vilka enhetstanken likväl hölls levande, ledde gemensamhetssträvandena till ett praktiskt politiskt resultat: Den stora nordiska unionen 1389—1521. Tunberg erinrar om att den dynastiska karaktären av denna första union »uteslöt ej att unionen snart kunde bäras upp av starka aristokratiska intressen av konstitutionell och ekonomisk innebörd. Men denna så beskaffade union vilade också på djupa och följdriktiga strömningar i den nordiska folksjälen. Slutligen ägde den skandinaviska unionen på sätt och

vis en förankring i allmänuropeisk anda och stämning. Unionen var i någon mån en avskuggning på nordiska förhållanden av det kristendomens enhets- och fredsrrike, som då levde i all världens sinnen. Mot denna bakgrund fick unionen stundom över sig något av sedligt och moraliskt gott, vilket trots alla skiftande tider och omvandlingar alltjämt behöll sin inre sanningshalt.»

De flesta ha väl i minnet huru unionen gick sönder till följd av oklok dynastisk ledning: Men som prof. Tunberg påvisar gick icke den nordiska enhetstanken samma väg. Den levde kvar och visade sig vid flera tillfällen. Av märkligt aktuellt intresse är bl. a. ett av Tunberg citerat uttalande som den kände danske historikern F. Snedorff gjorde i ett föredrag 1792 om »Viktigheden af de tre nordiske Rigers Forening»: Här menar S. »att Skandinavien vort Faderland, liggende midt imellem Rusland og Tyskland», borde förenas till ett rike för att avvärja de faror som hota på grund av det geografiska läget och den sannolika, politiska utvecklingen.

En intressant skildring av det kulturella och politiska nordiska samarbetet under 1800-talet avslutar professor Tunbergs uppsats. Av större praktisk betydelse än känslöstämningarna är dock det på flera områden alltmera fördjupade kulturella samarbetet, som visar den inre samhörigheten.

En naturlig grund för folkgemenskap i Norden anses väl vara likheten i ras. Detta ämne behandlas av *Rolf Nordenstreng* i uppsatsen: »De nordiska folken ur rassynpunkt.» Här lämnas flera intressanta data och undanrödjas flera populära missuppfattningar. Av särskilt intresse för den nordiska gemenskapens problem är upplysningen, att även bland Finlands befolkning raskaraktären icke är strängt delad efter befolkningsgrupper: svensk och finsk stam. Det kan även vara skäl att observera att de nordiska folken icke bestå av enbart nordisk ras, utan c:a 33 % äro starkt inblandade med östbaltiska och till en del alpina rastyper m. m. Kanske kan detta betraktas som ett plus när det gäller förutsättningar för samarbete med andra europeiska folk — om nu överhuvud taget raslikhet ger större möjligheter för ett sådant samarbete.

I en sakligt hållen intressant uppsats om språkfrågan i Norden behandlar professor *Erik Noreen* en annan förutsättning för gemenskap, språket, i en uppsats: »Nordisk språkgemenskap.» Man kan ju obetingat hålla med författaren om, att det är betydligt mycket bättre att kunna göra sig förstådd av 15 milj. än av endast 2,5 milj. människor. Ur denna synpunkt är det verkligen att beklaga, att den nordiska språkutvecklingen under senare år icke alltid tillräckligt beaktat önskvärdheten av att närma språken till varandra. En överdriven partikularism har ofta på detta område fått göra sig gällande. För att utveckla de gemensamma språkformerna så långt som möjligt bör det väckas ett medvetande om vilken skatt vi äga i vår nordiska språkgemenskap, och härtill syftar väl även denna uppsats.

Ett uttryck för kulturgemenskapen har varit »folkstyret i

Litteratur

Norden», som behandlas i en artikel av professor *H. Tingsten*. Här lämnas en intressant skildring av partigrupperingar, av parlamentarism och av folkrepresentationens sammansättning, utskottsarbeten, förhållandet till administration och den parlamentariska debatten i de nordiska länderna. Det anges som ett kännetecken på den nordiska demokratien, att »partistrider icke varit av sådan skärpa och bitterhet, att samarbete omöjliggjorts och känslan av värdegemenskap över partierna förlorats».

I den rådande situationen, med skarpa motsättningar mellan politiska ideologier är det värt att tänka på följande uttalande av *Tingsten* (sid. 82): »Vissa krav på ett statsskick stå utanför den politiska diskussionen, de uppställas i envälden och aristokratiska regimer likaväl som i demokratier och diktaturer. Statsorganisationen måste äga en viss grad av smidighet och effektivitet, behövliga åtgärder skola kunna vidtagas utan alltför stor omgång och friktion, det primära behovet av hederlighet, ordning, rättssäkerhet och snabbhet måste tillgodoses i förvaltning och lagskipning.»

Till slut söker *Tingsten* besvara frågan: Varför har demokrati lyckats i Norden? Förf. behandlar däremot icke närmare spörsmålen huru eller om folkstyret i Norden har lett till en fördjupad gemenskap mellan folken, men läsaren kan väl själv draga en konklusion härom ur framställningen.

Ett konkret svar på frågan om det praktiska samarbetet mellan de lagstiftande folkrepresentationerna i Norden får man i en artikel av presidenten *Birger Ekeberg*: »Det nordiska samarbetet på lagstiftningens område.» Här påvisas huru rätts-synpunkter och rättsutveckling varit likartade i de nordiska länderna. Ett uttryck för det långt utvecklade nordiska samarbetet på lagstiftningens område ger den i uppsatsen inneslutna långa lista av lagar som äro eller varit föremål för nordiskt samarbete. Den stora betydelse som kan tillmätas rättsordningen i folkens liv framgår av följande citat ur *Ekebergs* artikel: »Vad en rättsordning som uppbäres av folkets fulla förtroende kan betyda som värn för politiskt och kulturellt oberoende, därom sakna vi nordbor ingalunda erfarenhet. Under Finlands hårda år framstod den fäderneärvda lagstiftningen ej blott som ett av de högsta ideella värden det gällde att försvara. Lagen blev också ett vapen, ett styrkebälte i frihetskampen, ett bålverk som fienden ej mäktade genomtränga...»

Den erfarenhet som de nordiska folken vunnit på den gemensamma lagstiftningens område kan, som *Ekeberg* påpekar, bli av betydelse för de internationella enhetssträvanden, som kan väntas komma efter kriget.

Om »nordisk livsåskådning i heden tid» skriver docenten *Helge Ljungberg*. Författaren påvisar huru de religiösa föreställningarna hos de gamla nordborna förete »en riktblommande växtlighet». De omfatta i sin högsta form föreställningar som man brukar hänföra till högre religioner: tron på en personlig gud med vilken man kunde komma i personlig kontakt. Vid sidan härav florerade

religiösa föreställningar, som man hänför till lägre religion såsom ödestro, lyckotro, tro på gengångare, demoner m. m. »Likaväl som det nu för tiden finnes människor, vilkas enda beröring med övernaturliga ting markeras av en mascot i bilens bakre fönster... så fanns det även under den förkristna tiden folk, som satte gudarna åsido i förlitande på trolldomskrafterna.» »Själva grunduppfattningen av livet bottnade i den sociala livssynen. Individerna hade icke något värde i sig, utan i förbindelse med släkten. Denna rätlinjiga solidaritet ter sig för oss storvulen och eftersträvansvärd. Likväl grundade den sig på en alltför snäv livsåskådning.» Det blev också kristendomens uppgift att bryta de bittra släktfejdena, som följde av de gamla nordbornas överdrivna släktsolidaritet.

Bilden av »nordisk livsåskådning i kristen tid» tecknas av biskop *Tor Andrae*, närmast i anslutning till de tre förgrundsgestalterna, som kunna sägas vara typiska för nordiska lynnesdrag: Birgitta, Swedenborg och Kierkegaard. Birgitta är en typ för den nordiska kvinnan. »Hennes maktvilja är rättfram och stolt, hon kräver icke som en ynnest men som en självklar rätt att stå jämbördig vid mannens sida. Men denna starka vilja åtrår inte blott att härska, den vill framför allt hjälpa.» Hos Swedenborg visar sig den nordiska livsåskådningen i »stråvan mot klarhet, empiri, exakthet». Men samtidigt visar sig en önskan »att finna en verklighetsgrund även för religionens aning och längtan». »Det är betecknande, att det enda betydande namn, som Norden har att uppvisa inom mystikens historia, tillhör en man, som tillika i utpräglad grad företräder just den nordiska andens hunger efter empiri, efter klart begripande och exakt vetande.» Kierkegaards betydelse som exponent för nordisk livsåskådning ligger i hans starka betoning av subjektivitetens princip, att »endast den sanning har värde, som blivit en sanning för oss, vunnits i en kamp med hela vår tillvaro som insats, har allmänmänsklig syftning och räckvidd».

Humanismens och humanitetens problem i Norden särskilt i förhållande till kristendomen behandlas av professor *Gunnar Rudberg*. Författaren ställer problemen, men överlåter till läsaren att finna lösningen. För anmeldaren har problemen fått följande ställning: Måhända måste denna lösning bli subjektiv. Humanismen riktar sig främst till intellektet, kristendomen främst till viljan. Intellektuell klarhet och sanning i den goda viljans tjänst, d. v. s. i gemenskapens tjänst, är måhända en formel, som uttrycker den möjliga föreningen av humanism och kristendom. Måhända har nyare kristliga strömningar klarare insett detta, vilket kan förklara författarens utsago (sid. 216): »På senare tiden har humanismen kanske fått avstå en del av sitt inflytande åt Oxfordrörelsen...» Att denna rörelse enligt författaren »ibland synes ha svårt att ge plats åt såväl humanismen som andra sidor av den jordiska kallelsen», beror väl snarast på att förf. icke haft anledning att närmare studera huru denna rörelse söker att levandegöra de kristna kraven på ärlighet och kärlek just i den jordiska kallelsen.

De för gemenskapslivet centrala, religiösa frågorna behandlas även av fil. d:r *E. H. Thörnberg* i en artikel om »religiösa folkrörelser i Norden». Artikeln har bl. a. sitt intresse genom att påvisa inverkan av dessa rörelser vid samhällsfrågornas lösning. »Allt klarare har det blivit för massor av arbetare att klassmedvetande och klasskamp kunna förenas med kristendomen, som dock verkar fömildrande, förädlande... Och denna utveckling påverkar och påverkas av den fredsälla atmosfär, den där sänker sig över det mäktiga socialområde, som utgöres av arbetarnas och arbetsgivarnas organisationer.» De religiösa folkrörelsernas betydelse för gemenskapen belyses av följande yttrande. »Vid sidan av ekumenismen som princip, ja, framför denna ha sådana sammanslutningar som Frälsningsarmén, K. F. U. M. och K. F. U. K. i förening med missionsrådet såväl som med Oxfordmötena verkat utjämnande, sammanstämmande.» Oxfordrörelsen har enligt författaren »under sin korta tillvaro nästan specialiserat sig på mellannordiska samlingar».

De konstnärliga frågorna behandlas i intressanta uppsatser av *Axel Romdahl* och *Jörgen Bukdahl*. Den senare är den ende, icke svenske författaren i arbetet vilket kan beklagas. Axel Romdahl, som är känd bl. a. som anordnare av de nordiska utställningarna, skriver en illustrerad artikel om konsten i Norden, särskilt arkitektur och målarekonst.

»Norden i litteraturen» behandlas av den kände danske litteraturhistorikern *Jörgen Bukdahl*. Han förfäktar det nordiska icke som »Udtryk for en Politik men et Sindelag, en Synsmaade, et Vurderingsgrundlag», och visar huru detta tagit uttryck i litteraturen hos några av nordens störste diktare och författare.

De ekonomiska frågorna och samarbetet på det ekonomiska området är knapphändigt behandlat i arbetet. Till en del förklaras detta med att tidigare arbeten utgivna av föreningen Norden behandlat dessa frågor utförligare. De ekonomiska och tekniska frågorna äro emellertid av så stor betydelse just för ett praktiskt samarbete, att de borde ha haft sin givna plats i ett samlingsverk som detta och icke begränsas till enbart kooperation och fackföreningsarbete.

Den framställning av »ekonomiska folkrörelser i Norden», som lämnas av *Herman Stolpe*, ger dock en grundläggande beskrivning av kooperationen inom konsument- och producentkretsar, samt av fackföreningsrörelsen. Då samarbete bör vara det realistiska uttrycket för gemenskap är det naturligt att »kooperation» — i vidsträckt mening — hör hemma i ett arbete som detta. Utan tvivel har kooperationen även i den mera begränsade meningen av konsument- och producentkooperation haft sin stora betydelse att utveckla samhörighet och samarbete. Under den självständiga och organisatoriskt framsynta ledning och den åtminstone i Sverige partipolitiskt relativt neutrala hållning, som kännetecknar den nordiska kooperativa rörelsen, har denna rörelse utan tvivel varit av stor betydelse för att utveckla även de breda lagrens förståelse för det ekonomiska samarbetets betydelse. Icke minst har kooperationens

stora intresse och arbete för upplysningsfrågor, särskilt för ekonomisk upplysning, bidragit härtill. Huru även arbetarrörelsen har utvecklats sig från den kampställning emot det bestående samhället, som flerstädes i utlandet kännetecknat denna rörelse, till en ansvarsmedveten folkrörelse som söker samarbete med arbetsgivare och samhället i övrigt skildras i Stolpes artikel.

Bokens redaktör, fil. d:r *Karl Petander*, avslutar författarnas rad med en artikel om »de nordiska folkens karaktär och lynn es drag». Utöver vad titeln anger berör den även frågan om det nordiska samarbetet i dess vidaste omfattning, andligen, politiskt och militärt. Boken tvingar den tänkande läsaren att allvarligt ställa upp dessa frågor till en ingående omprövning. Men får bl. a. av Petanders artikel ett intryck utav, huru de nordiska folken med hänsyn till lynn es drag kunna komplettera varandra — ett intryck, som den som vistats mycket i våra nordiska grannländer även måste dela. Ett enhetligt, sammanfattande svar på frågan om det nordiska samarbetets önskvärda omfattning kan boken eller de skilda artiklarna dock icke lämna. Men det lyfter läsarens blick över den ofta småaktiga dagspolitikens trånga horisont och ställer frågorna in under mera långsiktiga synpunkter.

Ytterst beror väl svaret på de brännande frågorna om det finns en ärlig *vilja till gemenskap*, som kan bära upp ett samarbete och övervinna de egoistiska särintressena. För den tänkande läsaren kan det vara av värde att söka i mångfalden av bokens material finna de krafter och rörelser, som kunna åstadkomma en sådan gemenskap mellan de nordiska folken och därmed lägga grunden för en vidare gemenskap mellan andra nationer. Mycket i arbetet kan ställas under debatt och syftet är väl till en del att väcka debatten om frågorna. Utom debatten står dock det värdefulla kunskapsmaterial som här samlats på ett sakkunnigt sätt.

GUSTAF III OCH GUSTAF MAURITZ ARMFELT¹

Av notarien CARL-GUSTAF THOMASSON, Lund

En gammal iakttagelse man tyvärr alltjämt kan göra är, att det mesta som finns i tryck om Sverige och svenska förhållanden på främmande tungomål — liksom om de skandinaviska länderna överhuvud, som därvidlag bilda en enhet — lider av ganska betänkliga, i många fall rent av häpnadsväckande brister. Denna erfarenhet hänför sig inte blott, som mången kanske föreställer sig, till avlägset belägna, mer eller mindre exotiska länder. Den gäller dessvärre även, om än självfallet i något reducerad omfattning, de stora s. k.

¹ JOHANNES ÖHQUIST: *Ein König und sein Günstling*. Schicksal und Tragik einer heroischen Freundschaft. Ludwig Röhrscheid Verlag. 386 sid. Bonn 1940.

Litteratur

kulturnationerna. De ganska sällsynta undantagen endast bekräfta denna nedslående regel. Till dessa välkomna undantag hör ett nyligen utkommet arbete, skrivet av en finländsk författare på tyska.

Författaren är finlandssvensken professor Johannes Öhquist, och hans arbete är betitlat »Ein König und sein Günstling», med den träffande och schvungfulla underrubriken »Schicksal und Tragik einer heroischen Freundschaft».

Det är Gustaf III och Gustaf Mauritz Armfelt det är fråga om. Om man undantar en del mer eller mindre tillförlitliga memoarsamlingar, främst förstås på franska språket, är det rena spillror, i varje fall ur kvalitetssynpunkt, som finnas på utländskt tungomål om dessa båda svenskar. Professor Öhquists bok är förebildlig redan därför, att han förmodligen skrivit densamma direkt, utan den ofta försämrande omvägen via en översättning. Man har anledning att antaga detta såväl med hänsyn till författarens mångåriga och mångsidiga kontakt med Tyskland som med tanke på bokens tyska språkdräkt, som ger ett intryck av omedelbarhet och äkthet. Innehållet är också av samma förnäma kvalitet.

Den nu snart åttioårige författaren är en i sitt land mycket känd och uppskattad personlighet — i förbigående sagt far till generallöjtnant Harald Öhquist, den tappre och skicklige armékårchefen vid Karelska näset under kriget mellan Finland och Sovjetunionen. Professor Öhquist har med denna bok åstadkommit ett sällsynt harmoniskt verk av bestående värde.

Boken har närmast karaktären av en essaysamling om Gustaf III och Armfelt, där de ibland korta men alltid stimulerande kapitlen kunna läsas var för sig. Olika episoder och händelser i de båda märkliga männens levnad passera revy, och härunder ger författaren både fängslande och belysande bidrag till tolkningen av deras fysiionier och inbördes förhållanden. En yttre kronologisk apparat sammanhåller det hela, men boken omspannar en så lång tidrymd som från Gustaf III:s födelse 1746 till Armfelts död 1814. Den sönderfaller därigenom i tre klart avgränsade avsnitt. Det första har Gustaf III som huvudperson, fram till kungens vistelse i Spa 1780, det andra skildrar kungens och Armfelts relationer från sammanträffandet i Spa till kungens död 1792, det tredje slutligen behandlar huvudsakligen Armfelts öden efter nyssnämnda tidpunkt och går fram till hans död. Författaren har dock uttryckligen fritagit sig från misstanken att vilja framlägga vare sig historia i gängse mening eller något slag av historisk roman. Resultatet jävar ej sin upphovsmans aspirationer. Det har blivit ett knippe utomordentligt målände, elegant skrivna porträttskisser, som även ur rent historiska synpunkter röja både omdöme och solid kunnighet.

Trots allt som finns på vårt språk om i synnerhet Gustaf III men även om Armfelt, vänta de ännu på sina så att säga definitiva uttolkare. Mycket av oklarheten har samband med att de båda under större delen av sitt liv voro så intensivt hatade av en majoritet bland de opinionsbildande — och memoarskrivande! — högre samhällsskik-

ten, med en till stor del missledd och egensinnig högadel i spetsen. Som så ofta annars fick det tendentiösa, det ensidigt tillrättalagda från början alltför stort spelrum, och snart förelåg — såväl i den muntliga traditionen som i litteraturen — en ganska klart fixerad schablon i antydd riktning.

Redan som personligheter erbjuda Gustaf III och Gustaf Mauritz Armfelt betydande svårigheter för forskaren. Vilka egenartade, komplicerade människor voro de icke! Gustaf III var utan tvivel den mest motsägelsefulle av de två och också den mest snillrike. Mycket hade de gemensamt, främst det som småningom förenade dem i liv och död, den intuitiva sympatien i fråga om åsikter i stort, världsbild, livssyn. Men de förenades också av sin gemensamma smak för teater, utstyrelse och vackra kläder, för ceremonier och pompa i det yttre uppträdandet, som ofta gick till överdrift och blev fåfänga och prål, affekterade åtbörder och teatralisk grannlåt, med ett ord vad tyskarna träffande kalla »Affenspiel». Vad som emellertid säkerligen djupast och renast attraherade dem till varandra vid sidan av denna instinktiva och spontana själsfrändskap var deras glödande fosterlandskärlek, som icke skydde några hinder eller lät sig avskräckas av några vedervärdigheter. I linje med detta låg deras förmåga att ta ansvar och risker, deras handlingskraft, energi och mod i svåra situationer men även deras lynnighet och impulsivitet och relativa oduglighet som krigare, åtminstone i högre mening. Vidare hade de gemensamt smaken för ett förfinat sällskapsliv med en vettig och spirituellt konversation som främsta ingrediens, vari icke minst Armfelt var en mästare. Det var denna hans talang som — jämte hans förmåga att arrangera konungen behagliga »divertissements» — ursprungligen förskaffade honom dennes bevågenhet.

Mycket skilde dem emellertid åt. Gustaf III var i första hand trots de obestriddliga dragen av ytlighet och lättsinne konungen, som var uppfylld av sin ställnings höghet, inte endast med hänsyn till yttre värdighet och uppträdande utan även då det gällde ansvar och pliktuppfyllelse. Han var statsmannen, diplomaten, politikern, som i rikt mått var utrustad med den slughet, fördomsfrihet och förmåga av förställning, vilka anses oundgängliga därvidlag. Armfelt däremot var med all sin uppslagsrikedom mestadels för impulsiv, otålig, frispråkig och överhuvud oförsiktig för att passa för dylik verksamhet. Han uppnådde därför aldrig något egentligt inflytande över kungens handlingar i stort utan fick nöja sig med rollen som rådgivare och vän samt som den i alla skiften betrodde och osvikligt pålitlige exekutören.

Denna åtskillnad mellan Gustaf III och Armfelt, som närmast var en åtskillnad med hänsyn till temperament, ger oss den kände gustavianen greve Clas Julius Ekeblad på ett målande sätt. Han slutar en säkerligen ytterst initierad karakteristik av Gustaf III med följande ord: »Han var utaf ett ganska inquiet humeur, men ingen var mer tålmodig än han då det kräfdes, och framför allt hade han gjort sig en lag utaf at aldrig låta märka den oro som rädde i hans

sinne.» Hur långt Armfelt kunde gå i rakt motsatt riktning, alltså i sin obetvingliga och obehärskade frispråkighet och lösmythet, visar Ekeblad med ett yttrande av favoriten, vilket (uppenbarligen i något olika varianter) enligt Ekeblad ofta och i »större sällskap» fälldes av denne om hans herre och välgörare: »med den fahn, den narren är intet at giöra, man får ej något klokt af honom».

Erotiskt var Gustaf III indifferent, vilket ingalunda kan sägas om Armfelt. Dock var den sistnämnde inte en libertin av samma slag som kungens två bröder, hertigarna Carl och Fredrik; han hade lyckan att äga en av honom med all rätt avgudad hustru, som utan att vara på något sätt märklig dock på grund av sina storslagna själsegenskaper är en av de mest sympatiska kvinnogestalterna i vår historia. Det var till henne, sin älskade Hedda — hennes fullständiga namn var Hedvig Ulrika De la Gardie — som Armfelt en gång på sitt oefterhärmliga sätt skrev och beklagade, att han inte varit »en så exemplarisk make som den käre Luther föreskriver» (*un mari aussi exacte que le prescrit le cher Luther*).

Till det yttre hade de kanske inte så mycket gemensamt. Kungen var betydligt mera rokokoman än den elva år yngre Armfelt, alltifrån den starkt pudrade frisyren (Armfelt använde sällan pudrad peruk ens under sina tidigare år) till sättet att skriva brev. Som brevskrivare hade dock även Armfelt åtskilligt av rokokons pretiösa fraseologi och retoriska lyrik men kunde också, i synnerhet på sitt kära modersmål, uttrycka sig både drastiskt och rakt på sak. Man får i detta sammanhang erinra sig, att Armfelt överlevde sin dyrkade konung i många år och sålunda inte kunde undgå att — mer eller mindre motvilligt — ta intryck av den nya tid, som han fick se randas.

De båda berömda vännernas utseenden äro för övrigt ur skilda synpunkter intressanta och belysande och väl värda ett särskilt studium. Utan att någon direkt likhet föreligger i det avseendet hade bägge stora, genomträngande, mörkblå ögon, Gustaf III:s något utstående och mycket påminnande om moderns, Lovisa Ulrikas, och morbroderns, Fredrik den stores ryktbara »brandenburgska» ögon. Armfelts ögon voro alldeles särskilt vackert infattade, djupt liggande, med högt välvda ögonglober och tjocka, tätt liggande ögonbryn — kungen hade däremot högt uppdagna, kvinnligt tecknade ögonfransar. Detta ser man bäst för kungens del på Sergels utomordentliga ansiktsmask av honom (tillhör riksantikvarie Sigurd Curman), som förefaller vara av en slående likhet, och för Armfelts del på en föga känd oljemålning från omkring 1800 (hos ättlingar i Finland), som finns reproducerad i finländaren professor Carl von Bonsdorffs stora Armfeltsmonografi (del 2, sid. 29). En kritisk avvägning och värdering av samtida uppgifter om Gustaf III:s och Armfelts fysionomier synes ge vid handen, att det bästa porträttet i sin helhet av kungen är Roslins bekanta oljemålning från år 1775 i Nationalmuseum, av Armfelt en likaledes ofta återgiven oljemålning (bröstdbild från vänster, hos ättlingar i Finland), som utfördes — förmodligen av en fransk konstnär — under Armfelts vistelse i

Dresden vid årsskiftet 1792—93. Den ger en god föreställning om hans fascinerande yttre. Båda hade vidare aristokratiskt formade näsprofiler och alldeles särskilt vackra och uttrycksfulla drag kring munnen.

Härmed slutar den likhet dem emellan, som kan ha förefunnits i yttre hänseende. Kungen var tämligen liten och spenslig (dock något resligare än brodern hertig Carl, den blivande Carl XIII, som var påfallande satt till figuren) och ursprungligen ganska blek i hyn men blev med åren fylligare och fick hög ansiktsfärg. Armfelt däremot var stor, kraftig och lång men föll av ganska tidigt. Kungen var sällan riktigt sjuk, under det att Armfelt var klen alltsedan kriget i Finland 1788—90, mot vars slut han ådrog sig en svårläkt blesstyr i ena axeln. Han besvärades sedan ofta av blodspottningar och av att hans redan förut ganska bastanta ben svullnade upp vid minsta ansträngning eller sinnesrörelse. Det stillasittande liv, han ibland till följd av sin sjuklighet måste föra, förskaffade honom dessutom ytterst plågsamma hämmorroider. Från denna tid citerade han titt och tätt Simeons ord i Lukasevangeliet, »Herre, nu låter du din tjänare fara i frid», när han ansåg sig ha det något så när väl ställt med det timliga för en eventuell hädanfärd ur jämmerdalen. Dylika lamentationer voro dock mera uttryck för stundens stämning än så allvarligt menade, och för det mesta gjorde han sig mycket snabbt fri från funderingar av detta slag.

För att återvända mera direkt till Öhquists arbete ligger det som redan antytts i dettas natur, att något egentligt nytt ur materialsynpunkt inte framlägges av författaren, något som han ju ej heller efersträvat utan tvärtom uttryckligen frisagt sig ifrån; dock finns ett och annat i en intressant notavdelning (efter texten) som visar, att författaren förstått att få fram nya och belysande drag ur redan känt material. Överhuvud torde man få leta efter ett arbete, där så mycket lärdom serveras på ett så spirituellt och elegant sätt. Det är i bästa mening kongenialt med sitt ämne.

Till sist blott ett par randanmärkningar. Professor Öhquist har tyvärr ganska fullständigt överhoppat Gustaf III:s insatser i kulturellt avseende — bortsett från teatern — och överhuvud att han skapade den tidsuppfattning eller stil i vårt land, som efter honom kallats den gustavianska. Vidare har författaren ej fått fram någon riktigt träffande bild av Hedvig Elisabeth Charlotta och det måhända av det skälet, att han enligt egen uppgift (not 13, sid. 372) ej känner till mer än tre av de nu inalles åtta till svenska översatta delarna av hennes s. k. dagbok. De franska originalmanuskriptet till denna »dagbok» på Ericsberg har författaren givetvis ännu mindre tagit del av. Det göra väl för övrigt endast de alldeles särskilt intresserade, och det hade ju inte heller behövts i detta fall.